

HÜKÜMET DIŞI KURULUŞLARIN ULUSLARARASI ANTLAŞMA KURALLARININ OLUŞUMU VE UYGULANMASI SÜRECİNE ETKİLERİ

(Araştırma Makalesi)

DOI: <https://doi.org/10.33717/deuhfd.1375552>

Dr. Öğr. Üyesi Neslihan ÖZKERİM GÜNER*

Öz

İkinci Dünya Savaşından bu yana hükümet dışı kuruluşların (HDK) sayıları gittikçe artmaktadır. Bu kuruluşların ortak bir tanımı bulunmamaktadır; ancak özellikleri konusunda uzlaşılmıştır. 1990'ların başından beri uluslararası hukuk kişiliğinin kazanılması konusundaki çabalar yetersiz kalmışsa da gelişen uluslararası hukuk anlayışında hükümet dışı kuruluşların da uluslararası hukuk kişiliği tartışılmaktadır. Hükümet dışı kuruluşların uluslararası hukuk kurallarının oluşturulması ve uygulanması hususunda etkisi bulunmaktadır. Özellikle insancıl hukuk, insan hakları, çevrenin korunması alanlarında kamuoyu oluşturmaktan, konferansların düzenlenmesine, uluslararası antlaşmaların kaleme alınmasından, uygulanmasına kadar birçok süreçte doğrudan ya da dolaylı etkileri olduğu yadsınamaz. Çalışmada uluslararası antlaşma örneklerinden yola çıkılarak, hükümet dışı kuruluşların uluslararası antlaşma kurallarının oluşumu ve uygulanması süreçlerine etkileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Hükümet dışı kuruluşlar, Uluslararası hukuk kişiliği, İnsan hakları, Kadın hakları, Çevrenin korunması

* Çankırı Karatekin Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Çankırı (av.neslihanozkerim@windowslive.com) ORCID: 0000-0001-8130-9461 (Geliş Tarihi: 27.02.2023-Kabul Tarihi: 16.05.2023) *Yazar, eserinin Derginize ait bilimsel etik ilkelere uygun olduğunu taahhüt eder.*

**THE EFFECTS OF NON-GOVERNMENTAL
ORGANIZATIONS ON THE FORMATION AND
IMPLEMENTATION PROCESS OF THE
INTERNATIONAL AGREEMENT**

(Research Article)

Abstract

Since the Second World War, the number of NGOs has increased. Although there is no common definition of these, certain criteria have been agreed upon in order to determine their qualifications. In addition, although the efforts to gain international legal personality have been insufficient since the beginning of the 1990s, the international legal personality of NGOs is also discussed in the developing international law understanding. NGOs have an influence on the creation and implementation of international law rules. It is undeniable that it has direct or indirect effects in many processes, especially in the fields of humanitarian law, human rights, environmental protection, organizing conferences, preparing and implementing international agreements. In this study, the effects of NGOs on international agreements are discussed through examples of international agreements.

Keywords

Non-Governmental organisations, International law personality, Human rights, Women rights, Environmental protection

GİRİŞ

Tarihsel olarak 1648 Vestfalya Anlaşmasına dayanan hükümet dışı kuruluşlar (HDK) özellikle Dünya Savaşları sırasında önemli rol oynamış ve 2. Dünya Savaşından sonra sayıları artmaya başlamıştır¹. Her ne kadar uluslararası hukuk alanında üzerine uzlaşmış bir tanımı olmasa da HDK'ların özellikleri çeşitli hukuki metinlerde belirtilmiştir. Faaliyet alanları bakımından çeşitlilik göstermekle birlikte, sadece belli bir devlette çalışmalar yürüten ya da uluslararası alanda etkin olan HDK'lar da bulunmaktadır. Bu çalışmada sadece uluslararası alanda faaliyet gösteren HDK'lar incelenmiştir.

Özellikle Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra uluslararası alanda etkileri giderek artan bu kuruluşlar, politika oluşturmaktan uluslararası yararımlara dahil olmaya kadar çeşitli alanlarda seslerini duyurmakta ve çoğu zaman da amaçlarına ulaşmaktadırlar. Ancak çalışma HDK'ların uluslararası antlaşma kurallarının oluşturulması ve uygulanmasına etkisi ile sınırlandırılmıştır. Bu nedenle HDK'ların tanımı, hukuk kişiliği ve tarihsel gelişimine kısaca değindikten sonra insan hakları, insancıl hukuk ve çevre hukuku alanındaki uluslararası antlaşma kurallarının oluşumu ve bunların uygulanması sürecindeki rolleri belli örnekler çerçevesinde ortaya konmaya çalışılacaktır.

I. HÜKÜMET DIŞI KURULUŞLAR

A. Hükümet Dışı Kuruluşların Tanımı

HDK'ların sayısı ve uluslararası alandaki rolleri 1945 yılından bu yana özellikle de Soğuk Savaşın bitiminden sonra hızlanarak artmaktadır. Günümüzde sayılarının binleri aştığını söylemek yanlış olmayacaktır². Sadece

¹ **Wagner**, Markus: "Non-State Actors" Max Planck Encyclopedia of Public International Law, (Ed. Rüdiger Wolfrum) Oxford University Press, 2009, prg. 15; **Azaklı Köse**, Miray: "NGOs As A Specific Model Of Participationhow Can One Justify That Model With Regard To Theory Of Democracy?", İstanbul Medeniyet Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 3, Sayı 4, 2018, s. 62.

² Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmeye Taraf Devletler Konferansına katılmaları için akredite edilen HDK'ların listesi için bkz: UN, List of Non-Governmental Organization Accredited to the Conference of States Parties, <https://www.un.org/development/desa/disabilities/conference-of-states-parties-to-the-convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities-2/list-of-non-governmental-organization-accredited-to-the-conference-of-states-parties.html> (08.05.2023). UNESCO ile resmi ilişkisi olan HDK'lar için bkz: UNESCO, List of NGOs in official partnership with UNESCO within the framework of the Directives concerning UNESCO's partnership with non-governmental organizations (36C/Res. 108) https://en.unesco.org/sites/default/files/list_ngos_official_partners_unesco.pdf (08.05.2023).

sayıları değil, bu örgütlerin etkinlikleri de giderek artmakta, uluslararası anlamda farklı alanlarda rol oynamaktadırlar. Yardım kuruluşlarından, insan hakları, çevre, iş, ticarete kadar birçok alanda işlevi bulunan HDK'ların bazıları, hem üye sayıları hem de bütçeleri dikkate alındığında ekonomik olarak gelişmemiş birçok devletten daha fazla etkiye sahiptir³. Kuruluş amaçları, faaliyetleri, faaliyet alanları bakımından farklılık gösteren ve birçok kuruluşu içine alan HDK kavramının tanımlanması da haliyle zorlaşmaktadır. Bu nedenle uluslararası hukukta üzerinde uzlaşmış bir HDK tanımı bulunmamaktadır.

Bunun yanı sıra gerek uluslararası hukuk belgeleri gerekse uluslararası hukukçuların eserleri dikkate alınarak HDK'ların sahip olması gereken belli kriterler üzerinde uzlaşmıştır. Ekonomik ve Sosyal Konseyin (ECOSOC) 1950 tarih ve 288(X) sayılı belgesinde HDK'lar, BM Şartının amacına uygun, hükümetler tarafından oluşturulmamış herhangi bir kuruluş olarak tanımlanmıştır⁴. Bu belgede Konsey, HDK'ların ne olduğunu değil ne olmadığını tanımlamıştır. Konsey'in 25.07.1996 tarihli Kararında ise HDK'ların tanımına ilişkin birtakım kriterler belirlenmiştir. Belgede tanım biraz daha genişletilmiştir. Buna göre HDK, BM Şartının amacına uygun, hükümetler tarafından kurulmamış kuruluşlardır. Kuruluş, hükümet makamlarından üye kabul etse de bu durum kuruluşun ifade özgürlüğünü engellememelidir⁵. Tanımdan hareketle sahip olmaları gereken kriterler belirlenmiştir. Bunlar;

- amaçlarının BM Şartının ruh, amaç ve ilkelerine uygun olması;
- faaliyet gösterdiği alanda kabul edilebilir ve etkin olması;
- bir başkanı ve yerleşik bir merkezinin olması;
- demokratik bir yapı olması ve
- üyelerine karşı belirli bir sorumluluk mekanizmasının bulunmasıdır⁶.

Görüleceği gibi tanımda HDK'ların uluslararası ve kar amacı gütmeyen kuruluşlar olmaları gerektiği ile ilgili herhangi bir kriter benimsenmemiştir.

³ **Hobe**, Stephan: "Global Challenges to Statehood: The Increasingly Important Role of Nongovernmental Organizations." Indiana Journal of Global Legal Studies, Cilt 5, Sayı 1, Fall 1997, s. 193; Bazı NGO'ların bütçelerine örnek için bkz: Human Rights Careers, The 15 Biggest NGOs in the World, <https://www.humanrightscareers.com/issues/biggest-ngos-in-the-world/> (08.05.2023).

⁴ ECOSOC, Review of Consultative Arrangements with Non-Governmental Organizations, E/RES/288(X), 27 February 1950.

⁵ ECOSOC, Consultative relationship between the United Nations and non-governmental organizations, 1996/31.

⁶ ECOSOC, 1996/31, prg. 1-5.

Böyle olmakla birlikte, bu yapıların kendi faaliyet alanları ile ilgili konularda etkinliğinin olması için uluslararasılaşmış olmaları gerektiğinden, ulusal HDK'lar bu kriterleri taşımamaktadır. Kar amacı gütmemeye ilişkin bir kriter olmamasına rağmen Kararın 13. paragrafında bu kuruluşların gelirlerinin bağışlardan oluşacağı, hükümetlerden alınacak bağışların da kaydedilmesi gerektiği belirtilmiştir⁷.

Tanım konusunda bir diğer önemli belge ise 1986 tarihli Avrupa Konseyi Uluslararası Hükümet Dışı Kuruluşların Hukuksal Kişiliğinin Tanınması Sözleşmesidir⁸. 1991 yılında yürürlüğe giren Sözleşmeye göre HDK'lar şu kriterleri taşımalıdır: kar amacı gütmeme; taraf devletlerden birinin iç hukukuna tabi olarak kurulma; en azından iki taraf devlette faaliyet gösterme ve merkez ofisinin taraf devletlerden birinde olması. Sözleşmenin kabulünden sonra kabul edilen Açıklayıcı Raporda HDK'ların kamu otoritesinin sağladığı imtiyazlardan yararlanamayacağı ve kar amacı gütmeyen kuruluşlar oldukları belirtilmiştir⁹. Bu belgelere ek olarak 2002 tarihli Avrupa Konseyi'nin Avrupa'da Hükümet Dışı Örgütlerin Statüsüne İlişkin Temel İlkeler Kararında da HDK'ların içeriği belirlenmiştir¹⁰. Belge bağlayıcı olmamakla birlikte uluslararası hukukta tanımın verilmesi açısından önemlidir. Buna göre HDK'lar, kamu otoriteleri tarafından yönetilmeyen, bağımsız tüzel kişiliği olan, genellikle üyeleri tarafından organize edilen, kar amacı gütmeyen kuruluşlardır. Sonuç olarak farklı metinlerdeki kriterler ışığında HDK'ları uluslararası alanda faaliyet gösteren, kamu otoriteleri tarafından kurulmamış ve kar amacı gütmeyen uluslararası kuruluşlar olarak tanımlayabiliriz.

B. Uluslararası Hukuk Kişiliği

Yukarıda adı geçen belgelerin hiçbirinde HDK'ların uluslararası hukuk kişiliği ile ilgili bir düzenleme yapılmamıştır. Genel olarak hukuk kişiliği, hak ve borçlara sahip olabilme yeteneğini ifade eder. Uluslararası hukukta kişiliğin iki temel özelliği bulunmaktadır. Bunlar: uluslararası hukuktan kaynaklanan hak ve borçlara sahip olabilme yeteneği ve uluslararası hukuk-

⁷ ECOSOC, 1996/31, prg. 13.

⁸ Council of Europe, European Convention on the Recognition of the Legal Personality of International Non-Governmental Organisations Strasbourg, 24.04.1986, md. 1.

⁹ Council of Europe, Explanatory Report to the European Convention on the Recognition of the Legal Personality of International Non-Governmental Organisations Strasbourg, 24.04.1986.

¹⁰ OSCE, Fundamental Principles on the Status of Non-governmental Organisations in Europe and Explanatory Memorandum, 2001-2002.

tan doğan haklarını uluslararası düzeyde doğrudan koruyabilme yeteneğidir¹¹. Uluslararası hukuk kişiliğinin kabulü için doktrinde farklı ölçütler ileri sürülmektedir. Bu görüşlere göre, uluslararası hukuk kişiliğine sahip olabilmek için uluslararası hukuk kurallarının yönetilmesi; uluslararası hukukta sağlanan hakların bir aracıya ihtiyaç duymadan kullanılabilmesi ya da hukuk kurallarının oluşturulmasına katkıda bulunulması gerekir¹².

Yukarıdaki ölçütler birlikte değerlendirildiğinde uluslararası kuralların oluşturulmasında katkıda bulunabilen ve uluslararası hukukun sağladığı hak ve borçlara sahip olanlara uluslararası hukuk kişiliği tanınmaktadır. Bu nedenle devletlerin uluslararası hukuk kişisi olarak tanımlanması konusunda herhangi bir şüphe yoktur. Modern uluslararası hukuk tanımında ise uluslararası örgütler de uluslararası hukukun kişileri olarak ifade edilirler. Ancak bunun belli ölçütleri bulunmaktadır. Uluslararası örgütlerin hukuk kişiliğinin kabul edilebilmesi için bunların kendilerini oluşturan devletlerden ayrı ve sürekli bir iradeye sahip olmaları gerekir¹³. Uluslararası örgütlerin hukuk kişiliğinin kabul edilmesi için bunların antlaşma yapma, örgüt iç işleri ile ilgili serbestçe düzenleme yapabilme, temsilcilerinin uluslararası sorumluluk, dokunulmazlık ve yargı bağışıklıklarının olması gibi özelliklerinin olması gerekmektedir¹⁴. Ancak örgütlerin kişiliği devletlerin onlara tanıdığı yetkiler ile sınırlıdır. Bu husus, 1949 tarihli Uluslararası Adalet Divanının (UAD) Birleşmiş Milletler Hizmetinde Uğranılan Zararların Giderilmesi Danışma Görüşünde belirtilmiştir¹⁵. Danışma Görüşünde uluslararası ilişkilerin gelişmesinin devletlerden farklı uluslararası kişilerin oluşmasına sebep olduğu vurgulanmıştır¹⁶. Sonuç olarak modern uluslararası hukukta devletlerle birlikte, devletlerin kendilerine tanıdığı sınırlı yetkilerle donatılmış hükümetler arası uluslararası örgütler de uluslararası hukuk kişisi olarak kabul edilmektedir¹⁷. Bu tanım da gelişen uluslararası hukukla birlikte değişmektedir.

¹¹ **Pazarcı**, Hüseyin: Uluslararası Hukuk, 20. Baskı, Turhan Kitabevi, 2021, s. 141.

¹² **Pazarcı**, s. 142.

¹³ **Pazarcı**, s. 143.

¹⁴ **Pazarcı**, s. 143.

¹⁵ ICJ, Request for Advisory Opinion (including the dossier of documents transmitted to the Court pursuant to article 65, paragraph 2 of the Statute), 07.12.1948.

¹⁶ **Meray**, Seha: "Birleşmiş Milletler Nezdinde Uğranılan Cismani Zararların Tazmini Meselesi", Siyasi İlimler ve Hukuk, Cilt 9, Sayı 1, 1954, s. 128.

¹⁷ **Crawford**, James: Brownlie's Principles of Public International Law, OUP, 2019, s. 466.

Bugün uluslararası hukuk kurallarının yapımında etkili olan ya da uluslararası hukuktan etkilenen birimler bulunmaktadır. Bu bakımdan hükümet dışı uluslararası örgütlerin, yetkileri sınırlı devletlerin, ulusal kurtuluş hareketlerinin, azınlıkların, mültecilerin, bireylerin de uluslararası hukuk kişiliği tartışılmaktadır. Ancak bunlara uluslararası hukuk kişiliği tanınması tamamen devletin yetkisinde olduğundan uluslararası hukukun ikincil kişileri olarak da tanımlanmaktadırlar¹⁸.

Higgins'e göre uluslararası hukuk öncelikle devletler tarafından uygulanmaktadır; ancak uluslararası örgütler, bireyler ve HDK'lar da uluslararası hukukun katılımcılarıdır¹⁹. HDK'ların hem uluslararası hukuk kurallarının oluşumu hem de devletleri bu kurallara uymalarını sağlama etkilerinden hareketle, bunların da uluslararası hukukun uygulanmasında gözlemci olmanın çok daha öte rol oynadıkları görülmektedir²⁰. Ancak uluslararası hukukun oluşumunda rol oynasalar dahi; bir kuralın uluslararası hukuk kuralı haline gelmesi, devletlerin onayına bağlı olduğundan, HDK'lara kişilik atfedilmemektedir²¹.

Hükümet dışı kuruluşların uluslararası hukuk kişiliği kazanma çabası 1900'lü yılların başına, Uluslararası Dernekler Birliği ve Uluslararası Hukuk Enstitüsü'nün çalışmalarına dayanmaktadır. 1912 yılında ilk kez bir taslak sözleşme hazırlanarak bu husus Enstitüye sunulmuştur. 1913 yılında ikinci Dünya Dernekler Kongresinde ise hazırlanan taslak metin oybirliği ile kabul edilerek hükümet dışı kuruluşlara hukuk kişiliği kazandırılması amaçlanmıştır²². Ancak bu dönemdeki çabalar 1. Dünya Savaşı nedeniyle sekteye uğramıştır. Taslak metnin etkisiyle Belçika hükümeti tarafından 1919 yılında bir yasa kabul edilmiş ve bu yasayla eğitim, sanat, yardım, din alanlarında faaliyet gösteren HDK'lara kişisel statü tanınmış ve diğer devletlerle iş birliği yapma konusunda yetkilendirilmişlerdir²³. Bu metin HDK'lara ilk kez kişilik tanınması bakımından önemlidir. Savaşın sona ermesinden sonra 1923 yılında Uluslararası Hukuk Enstitüsüne yeni bir taslak sözleşme sunulmuş ve sözleşme oybirliği ile kabul edilerek, uluslararası alanda faaliyet

¹⁸ **Lindblom**, Anna-Karin: Non-Governmental Organisations in International Law, CUP, 2005, s. 91.

¹⁹ **Higgins**, Rosalyn: Problems and Process: International Law and How We Use It, Clarendon Press, 1994, s. 39.

²⁰ **Koh**, Harold Hongju: "The 1994 Roscoe Pound Lecture: Transnational Legal Process", Nebraska Law Review, Cilt 75, 1996, s. 188.

²¹ **Arend**, Anthony Clark. Legal Rules and International Society, OUP, 1999, s. 43.

²² UIA, Report on the 2nd World Congress of International Associations, 1913.

²³ UIA, International Associations Under Belgian Law, <<https://uia.org/belgianlaw>> Erişim Tarihi 09.05.2023.

gösteren ve kâr amacı gütmeyen örgütler, uluslararası dernek kabul edilmiştir²⁴. Taslakta hükümet dışı kuruluşların uluslararası bir kuruluşta tescil edilmesi ve Uluslararası Sürekli Adalet Divanında taraf olması düzenlenmiştir²⁵. Ancak tüm bu girişimler de 2. Dünya Savaşı nedeniyle sonuçsuz kalmıştır²⁶.

2. Dünya Savaşından sonra 1945 yılında Birleşmiş Milletler Örgütünü kuran Şartın 71. maddesinde hükümet dışı kuruluşlara *danışma* düzenlenmiştir. 1948 yılında Birinci Danışman Statüsüne Sahip Hükümet Dışı Kuruluşlar Konferansı gerçekleştirilmiş; hükümet dışı kuruluşların hukuk kişiliği kazanması konusunda çalışma komitesi kurulmasına, 1913 ve 1928 tarihli taslakları da içerecek şekilde rapor hazırlanmasına karar verilmiştir. 1949 yılında hazırlanan Raporun ekinde hükümet dışı kuruluşların hukuk kişiliğini düzenleyen taslak bir sözleşme sunulmuştur²⁷. 1950 yılında Uluslararası Hukuk Enstitüsünün 44. oturumunda yeniden bir taslak sunulmuş ancak devletler tarafından yeteri kadar ilgi görmemiştir²⁸. 1956 yılında hazırlanan Yabancı Şirket, Dernek ve Vakıfların Hukuksal Kişiliğinin Tanınmasına ilişkin Lahey Sözleşmesi ise yeterli sayıda devlet tarafından onaylanmadığı için yürürlüğe girememiştir²⁹. 1959 yılında ise bir deneme daha yapılarak dünya çapında bir sözleşme hazırlanması çağrısında bulunulmuştur³⁰.

1970'lere gelindiğinde HDK'ların sayısı ve uluslararası problemlerin dile getirilmesi konusunda etkilerinin artmasına rağmen henüz uluslararası hukuk kişilikleri konusunda bir gelişme olmamasına dikkat çekilmiştir³¹.

²⁴ UIA, Draft Convention Relating to the Legal Position of International Associations, 25.10.1919.

²⁵ ibid, md. 7.

²⁶ **Çakmak**, Cenap: "The Role of Non-Governmental Organizations (NGOs) In The Norm Creation Process In The Field Of Human Rights", Alternatives Turkish Journal of International Relations, Cilt 3, Sayı 1, Spring 2004, s. 101.

²⁷ UIA, Preliminary draft agreement designed to facilitate the work of non-governmental organizations having consultative or equivalent status with the organs of the United Nations, 1949.

²⁸ Resolution adopted by the Institute of International Law at its 49th Session (1) III - Conditions for the granting of international status to associations established by private initiative.

²⁹ HCCH, Convention concerning recognition of the legal personality of foreign companies (Sociétés), Associations, and Foundations, 1956.

³⁰ **Union of International Associations**, Draft Convention Aiming At Facilitating The Work Of International Non-Governmental Organizations, 11.07.1959, ss. 510-513 (English).

³¹ **Charnovitz**, Steve: "Nongovernmental Organizations and International Law", The American Journal of International Law, Cilt 100, Sayı 2, April, 2006, s. 356.

Daha sonraki yıllarda yapılan denemeler sonucunda da 1986 yılında Avrupa Konseyi Hükümet Dışı Kuruluşların Hukuksal Statüsü Sözleşmesi hazırlanmıştır³². Sözleşmeye göre üye devletlerin birinde tanınmış dernekler diğer devletler tarafından da tanınmalıdır. Ancak bu derneklerin uluslararası hukuk kişiliğine ilişkin değil, taraf devletlerin iç hukuklarında kişiliklerinin tanınmasına yönelik bir düzenlemedir³³. Nitekim Sözleşme 2018 yılı itibarıyla sadece 12 devlet tarafından onaylanmış ve birçok üye devletin katılımı sağlanamamıştır³⁴.

HDK'ların uluslararası hukuk kişiliğine dair en önemli gelişme 1987 tarihli Rainbow Warrior Hakemlik Kararıdır³⁵. Davaya konu olayda Fransa tarafından Greenpeace Örgütüne ait Rainbow Warrior adlı gemi, Fransa'nın nükleer denemelerini protesto etmek için Yeni Zelanda'nın Auckland Limanında bulunduğu sırada batırılmış ve bir kişinin ölümüne neden olunmuştur. Bu olay üzerine BM Genel Sekreteri hakem tayin edilmiş ve Greenpeace uluslararası bir HDK olarak hakemlik sürecinde yerini almıştır. Uluslararası düzeyde hakkını koruma, davalı ya da davacı olabilme açısından bu dava, HDK'ların kısmi de olsa hukuk kişiliklerinin tesis edilmesi yönünde atılmış çok önemli bir adım olarak görülmektedir³⁶.

Ayrıca ICRC'nin tıpkı birer uluslararası örgüt gibi devletlerle sözleşmeler yaptığına dikkat çekilmiştir³⁷. Örgütün devletlerle yapmış olduğu anlaşmalarda uluslararası örgütler gibi ayrıcalık ve bağımsızlıklardan yararlandığı belirtilmiştir³⁸. Örgütün Statüsü BM Genel Kurul tarafından da kabul

³² Council of Europe, European Convention On The Recognition Of The Legal Personality Of International Non-Governmental Organizations, 01.01.1991.

³³ md. 2/1.

³⁴ Council of Europe, European Convention on the Recognition of the Legal Personality of International Non-Governmental Organisations, <https://www.coe.int/en/web/youth/-/european-convention-on-the-recognition-of-the-legal-personality-of-international-non-governmental-organisations> (08.05.2023).

³⁵ France-New Zealand Arbitration Tribunal, 82 I.L.R. 500 (1990).

³⁶ **Aksar**, Yusuf: Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk I, Ankara 2021, s. 262; **Başlar**, Kemal: Uluslararası Hukukta Hükümet Dışı Kuruluşlar Vestfelya Sonrası Süreçte Küresel Sivil Toplum, Nobel Yayın Dağıtım, 2005, s. 222; **Harding**, Christopher: "VINGT ANS APRÈS: Rainbow Warrior, Legal Ordering, and Legal Complexity" The Singapore Yearbook of International Law, 10, 2006, s. 110-112.

³⁷ **Kamminga**, Menno T.: "The Evolving Status of NGOs under International Law: A Threat to the Inter-State System?", (Ed. P. Alston), Non-State Actors and Human Rights, OUP, 2005, s. 98-99.

³⁸ **Debuf**, Els: "Tools to do the job: The ICRC's legal status, privileges and immunities" International Review of the Red Cross, Cilt 97, s. 330 vd.; "Agreement between the

edilmiş ve örgüte gözlemci statüsü verilmiştir³⁹. Buradan hareketle HDK'ların uluslararası hukuk kişiliği olduğu düşünülse de; bu antlaşmalar devlet ve örgüt arasında yapılan antlaşmalardır ve sadece tarafları bağlamaktadır⁴⁰.

Tüm bu çabalara rağmen HDK'lara uluslararası hukuk kişiliği tanıyacak bir uluslararası düzenlemeye ulaşılamamıştır. Ancak *de jure* olarak hukuk kişiliği bahsedilmemiş olması onların uluslararası alanda etkin oldukları anlamına gelmez; nitekim gelişen uluslararası ilişkiler sonucunda bu örgütlerin *de facto* olarak uluslararası hukukta etkin oldukları belirtilmektedir⁴¹.

C. Uluslararası Hükümet Dışı Kuruluşların Tarihsel Gelişimi

HDK'ların tarihi 1648 Vestfalya Anlaşmasına dayandırılmaktadır. Bu dönemde HDK'ların, hukuk, sanat, insani yardım, insan hakları, işçi hakları alanında çalıştığı görülmektedir⁴². Vestfalya Anlaşması ile 1. Dünya Savaşı arası dönemde kurulan ve günümüzde halen etkinliğini sürdüren uluslararası HDK'lar; Uluslararası Hukuk Derneği⁴³, Uluslararası Meteoroloji Derneği⁴⁴, Uluslararası Kızılhaç Komitesi'dir (ICRC)⁴⁵. Bu örgütler çalışma alanları ile

International Committee of the Red Cross and the Swiss Federal Council", *IRRC*, No. 293, 1993.

³⁹ UNGA Res. 45/6, "Observer Status for the International Committee of the Red Cross, in Consideration of the Special Role and Mandates Conferred Upon It by the Geneva Conventions of 12 August 1949", 16 October 1990.

⁴⁰ **Kamma**, s. 101; **Başlar**, s. 191.

⁴¹ **Başlar**, s. 241; **Vedder**, Christoph: "The International Olympic Committee: An Advanced Non-Governmental Organization and the International Law." *German Yearbook of International Law*, 27, 1984, s. 256-257.

⁴² **Başlar**, s. 46.

⁴³ Örgüt 1873'te Brüksel'de kurulmuştur. Bkz: ILA, About Us, https://www.ila-hq.org/en_GB/about-us (Erişim Tarihi: 30.01.2023). Örgütün uluslararası hukukun gelişimi konusuna birçok katkısı olmuştur. Örneğin 2022 yılında Bienal Uluslararası Hukuk Konferansları düzenlenmiş, uluslararası sağlık hukukundan deniz seviyesinin yükselmesine kadar birçok alana katkı sunacak raporlar hazırlanmıştır.

⁴⁴ 1878'de kurulan örgüt, 1945'te hükümetler arası bir örgüt olmuştur. Bkz: WMO, Our Mandate, <https://public.wmo.int/en/our-mandate> (Erişim Tarihi: 30.01.2023). Özellikle çevre hukuku alanında faaliyet gösteren örgüt, Birleşmiş Milletler (BM) Çevre ve Kalkınma Konferansında imzaya açılan BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesinin oluşturulmasına katkıları bulunmaktadır, bkz: <https://www.mfa.gov.tr/bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi.tr.mfa> (06.05.2023).

⁴⁵ Örgüt 1863'te kurulmuştur. Bkz: **ICRC**, Who We Are, <https://www.icrc.org/en/who-we-are> (Erişim Tarihi: 30.01.2023). Özellikle insancıl hukuk kurallarının gelişmesine katkısı bulunmaktadır. 1949 Cenevre Sözleşmelerinin hazırlanmasında etkisi bulun-

ilgili konferansların düzenlenmesini sağlamış ve uluslararası hukuk kurallarının oluşturulmasına katkıda bulunmuşlardır.

1900'lü yıllara gelindiğinde ise HDK'ların uluslararası alanda etkinliklerini giderek arttırdığı, hükümetler arası örgütlerle daha yakın temas halinde çalıştığı gözlenmiştir. Amerikan Uluslararası Hukuk Derneği⁴⁶ ve Kızılhaç ve Kızılay Dernekleri Federasyonu (IFRC) bu dönemde kurulan hükümet dışı kuruluşlardır⁴⁷. 1919 tarihli Milletler Cemiyeti Misakı Taslağının 25. maddesine göre Cemiyet üyeleri Kızılhaç'ın ulusal şubelerinin kuruluşunu ve işbirliğini arttırmayı ve teşvik etmeyi kabul etmektedir:

“Cemiyet üyeleri, sağlığın geliştirilmesi, hastalıklara karşı önleyici önlemler alınması ve bütün dünyada çekilen acıların azaltılması amaçlarını güden, gereği gibi yetkili kılınmış ulusal Kızıl-Haç gönüllü örgütlerinin kurulmasını ve bunların aralarında işbirliği yapmalarını desteklemeği ve kolaylaştırmağı yükümlenirler”⁴⁸.

1920'lerin başlarında Milletler Cemiyeti ve uluslararası örgütler arasında ilişkiler gelişmiştir. Örneğin *International Relief Union*'un kurulmasına Milletler Cemiyeti öncülük etmiştir⁴⁹. Bu dönemdeki HDK'larla danışma işlevinin geliştirilmesi Birleşmiş Milletler Şartının 71. maddesine zemin hazırlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde hem savaş sonrası insani yardımların sağlanması hem de devletlerarası ilişkilerin geliştirilmesi için hükümet dışı kuruluşlar kurulmuştur. Bu kuruluşların bir kısmı uluslararası örgütlerin kurulmasını sağlamıştır⁵⁰. Birleşmiş Milletler Örgütünün kuruluş sürecinde birçok uluslararası HDK gözlemci olarak görüşmelere katılmış-

muştur. Bkz: ICRC, The Geneva Conventions and their Commentaries, <https://www.icrc.org/en/war-and-law/treaties-customary-law/geneva-conventions> (08.05.2023).

⁴⁶ 1906 yılında kurulan Dernek şuanda ECOSOC'da özel danışmanlık statüsündedir. Bkz: <https://www.asil.org/about/about-asil> (Erişim Tarihi: 21.07.2023).

⁴⁷ Bkz: IFRC, Our History and Archives, <https://www.ifrc.org/who-we-are/about-ifrc/our-history-and-archives> (Erişim Tarihi: 21.07.2023).

⁴⁸ **Denk**, Erdem: Milletler Cemiyeti Misakı, <http://www.erdemdenk.com/mcmisaki.doc> (Erişim Tarihi: 30.01.2023).

⁴⁹ UIA, International Relief Union (IRU), 1927, <https://uia.org/s/or/en/1100038087> (Erişim Tarihi 21.07.2023)

⁵⁰ Bkz: ILO, https://www.un.org/youthenvoy/2013/08/ilo-international-labour-organization/?gclid=CjwKCAjwquWVBhBrEiwAt1KmwhbagB1E_xX8rdedTiP_1ZDNQCfEfaRq8mBFvliCVR-5F3yxBr5erRoCZl8QAvD_BwE (Erişim Tarihi 09.05.2023)

tır⁵¹. Bu örgütlerin çalışmaları sonucu Birleşmiş Milletler Şartının 71. maddesine hüküm konulmuştur. Yukarıda da belirtildiği gibi hükümet dışı kuruluşlara uluslararası hukuk kişiliği tanınmasa da Birleşmiş Milletler Şartı ile danışmanlık statüsü düzenlenmiştir. Buna göre:

“Ekonomik ve Sosyal Konsey, kendi yetkisine giren sorunlarla uğraşan sivil toplum kuruluşlarına danışmak için uygun düzenlemeler yapabilir. Böyle düzenlemeler uluslararası örgütlerle ve gerektiğinde, Birleşmiş Milletlerin ilgili üyesine danışıldıktan sonra ulusal örgütlerle de yapılabilir.”

Madde 71’de HDK’lara sadece ECOSOC’a danışma görevi verilmiştir. BM’nin uluslararası hükümet dışı kuruluşlarla olan ilk resmi ilişkisi 1968 yılında ECOSOC’un 1296 sayılı kararı ile olmuştur⁵². Karara göre HDK’ya bu statünün verilebilmesi için, HDK’nın amaç ve hedefleri Birleşmiş Milletler Şartı’nın ruhuna, amaçlarına ve ilkelerine uygun olmalı; HDK, Birleşmiş Milletlerin çalışmalarını desteklemeli, ilke ve faaliyetlerine ilişkin bilgiyi geliştirmeyi taahhüt etmeli; temsil kapasitesine sahip, uluslararası tanınırlığı olmalı ve yapısı uluslararası olmalıdır⁵³. Bu statüye sahip olmak isteyen HDK’lar için BM–DPI Sekreterliği tarafından da kriterler belirlenmiştir⁵⁴. Bu kriterler yukarıda belirtilenlerle paralel olmakla birlikte birtakım hususlar izah edilmiştir. Buna göre HDK, BM Şartı’nın ilkelerini desteklemeli ve bunlara saygı duymalı ve bu ilkelerle açık bir misyon beyanına sahip olmalıdır; ulusal veya uluslararası olarak tanınmalıdır; yalnızca kar amacı gütmeyen faaliyet göstermeli ve vergiden muaf statüye sahip olmalıdır; bileşenleri ile BM faaliyetleri hakkında etkili bilgilendirme programları yürütme taahhüdüne ve araçlarına sahip olmalıdır; en az üç yıllık bir süreklilik kaydına sahip olmalı ve gelecekte de sürekli faaliyet sözü vermelidir; ortaklıktan önce BM Bilgi Merkezleri/Hizmetleri veya BM Sisteminin diğer bölümleri ile tatmin edici bir işbirliği kaydına sahip olmalıdır; nitelikli, bağımsız bir muhasebeci tarafından yürütülen, denetlenmiş bir yıllık mali tablo sağlamalıdır; şeffaf bir karar alma süreci, görevlilerin ve üyelerin seçilmesini sağlayan tüzüğü/yönetmeliği olmalıdır⁵⁵. Ayrıca ECOSOC tarafından

⁵¹ **Ross**, Alexander Jr.: “Growing Role of NGOs and the UN” 02.06.2017, <https://behorizon.org/ngos-and-the-un/> (26.01.2023).

⁵² ECOSOC Resolution 1296 (XLIV), 23 May 1968.

⁵³ ECOSOC Resolution 1296 (XLIV), 23 May 1968, prg.1-4.

⁵⁴ **Rustomova**, J.: “Features Of Non-Governmental Organizations In International Law” The scientific heritage, Sayı 95, 2022, s. 39.

⁵⁵ DPI- NGO, <https://omiusajpic.org/global/united-nations/dpi-ngo/> (Erişim Tarihi: 26.01.2023)

HDK'lar genel danışmanlık, özel danışmanlık ve *bilirkişi*⁵⁶ statüsündekiler olarak sınıflandırılmıştır⁵⁷. Genel danışmanlık statüsüne sahip olan HDK'lar Konseyin amaçlarının gerçekleştirilmesi için çalışan ve çok sayıda ülkedeki nüfusun büyük kesimlerini temsil eden HDK'lardır. Özel danışmanlık statüsüne sahip olan HDK'lar ise özel bir konuyla ilgili çalışma gösterenler olarak tanımlanmıştır⁵⁸. Kararın 17. paragrafında ise insan hakları ile ilgili HDK'ların tanımına özel olarak yer verilmiştir. Buna göre;

“insan hakları ile ilgili özel danışmanlık verilmiş olan HDK'lar bu hususta tek bir devlet, grup ya da belirli gruplar olmaksızın bu alanda genel olarak faaliyet gösteriyor olmalıdırlar. Sömürgecilik, apartheid, ırksal hoşgörüsüzlük ve diğer ağır insan hakları ve temel özgürlük ihlalleriyle mücadele etmeyi amaçlayan bu alandaki kuruluşların başvuruları özel olarak dikkate alınacaktır.”

Ancak özellikle Soğuk Savaşın etkisiyle 1970'lere kadar HDK'ların uluslararası alanda pek bir etkisi görülmemiştir. Bu dönemdeki HDK'ların özellikle insan hakları, çevre, kadın hakları alanlarında çalışmalar yaptığı ve uluslararası konferansların düzenlenmesine katkıda bulunduğu görülmektedir. Soğuk savaşın bitmesinden sonra ise HDK'ların sayısında hızlı bir yükselme meydana gelmiştir⁵⁹. 1990'larda ise özellikle teknolojik gelişmelerin etkisiyle küreselleşme artmış ve HDK'lar evrensel çapta faaliyetlerini duyurabilir hale gelmişlerdir⁶⁰. Özellikle insan hakları, çevre, yoksulluk, adalet alanında çalışan uluslararası hükümet dışı kuruluşların uluslararası hukuk kurallarının oluşumu, kamuoyu oluşturma ve diğer hususlarda etkileri artarak devam etmektedir. Bu husus da uluslararası hukukta belli dönüşümlerin gerçekleşmesine sebep olmuştur. Klasik uluslararası hukuk anlayışına göre uluslararası hukukun tek ve egemen aktörleri devletlerken, küreselleşmenin etkisiyle HDK'lar da uluslararası hukuk kararlarının alımı ve uygulanmasında görünür olmaya başlamıştır, özellikle insan hakları konusunda, devlet kendi vatandaşları üzerinde sınırsız yetkiye sahip egemen olmaktan çıkmıştır. Çevreden insan haklarına, mülteci ve göç alanından işçi haklarına

⁵⁶ ECOSOC Resolution 1296 (XLIV), 23 May 1968, prg. 28.

⁵⁷ **Erikson**, Marja K./**Sadiwa**, L.: Non-Governmental Organisations. Manuel on Human Rights Monitoring (s. 1-11). The Norwegian Institute of Human Rights, 2001.

⁵⁸ Ayrıca bkz: **Blitt**, Robert C.: “Who Will Watch the Watchdogs - Human Rights Nongovernmental Organizations and the Case for Regulation” Buffalo Human Rights Law Review, Cilt 10, 2004, s. 276.

⁵⁹ **Çakmak**, s. 104.

⁶⁰ UN, NGO Branch, <https://esango.un.org/civilsociety/displayDPISearch.do> (Erişim Tarihi: 26.01.2023)

kadar birçok alanda faaliyet gösteren HDK'ların, başta uluslararası toplumun dikkatini belli bir konuya çekip kamuoyu oluşturarak hem konferansların düzenlenmesi hem de uluslararası hukuk kurallarının oluşturulmasına katkısı olduğu görülmektedir.

II. HDK'LARIN ULUSLARARASI ANLAŞMALARA ETKİSİ

Her ne kadar uluslararası örgütlerin hukuk kişiliği kabul edilmiş ve diğer kişilerin de hukuk kurallarının yapıldığı platformlara davet edildiği görülse de bu durum devletlerin uluslararası hukuk kurallarının oluşturulmasında merkezde olma durumunu değiştirmemektedir⁶¹. HDK'ların uluslararası hukuk kurallarının ortaya çıkmasına etkisi Soğuk Savaşın bitmesi ile başlamıştır. Soğuk Savaş sonrasında Vestfalya Anlaşması ile kurulan devletlerin eşit egemen güçler olmaları ve kendi ülkelerinde münhasır yetkileri hesap vermeden kullanabilmeleri durumu küreselleşme ile gevşemiş; devletler HDK'ların uluslararası alandaki etkileri ile de hesap vermek zorunda hissetmeye başlamışlardır. Uluslararası hukukun oluşumundaki demokratikleşme hareketleri ile birlikte artık HDK'lar da hukuk kurallarının oluşumunda etkili olmaya başlamıştır⁶². Özellikle kendi faaliyet alanlarıyla ilgili konularda uluslararası konferanslara katılım ve buralarda söz almaları, daha sonrasında ise uluslararası antlaşma hükümlerinde kendilerine belli rol ve haklar tanınması uluslararası hukukun küreselleşmesinin sonucudur⁶³.

HDK'ların antlaşmaların oluşmasındaki katkıları; kamuoyu oluşturma, konferanslara katılma, konferanslarda sunum yapma, antlaşmalarda gözlemci olarak yer alma, raporlama yapma, antlaşmanın uygulanması konusunda takipte bulunma ve uygulamaya zorlama şeklinde görülmektedir. Özellikle 1970'lerden itibaren çevre, insan hakları, insancıl hukuk ve mülteci hukuku alanlarında etkili oldukları görülmektedir⁶⁴. Ayrıca örf adet hukuku kurallarının oluşumunda da HDK'ların etkisi olduğu belirtilmektedir. Bu etki doğrudan mümkün olmasa da devlet davranışlarının yönlendirilmesi bakımından dolaylı olarak etkiledikleri savunulmaktadır⁶⁵.

⁶¹ **Arend**, s. 44; **Sur**, Melda: Uluslararası Hukukun Temel Esasları, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2022.

⁶² **Törnquist-Chesnier**, Marie: "NGOs and International Law", Journal of Human Rights, Cilt 3, Sayı 2, 2004, s. 260-261.

⁶³ **Başlar**, s. 74-84.

⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: **Christensen**, Robert K.: "International Nongovernmental Organizations: Globalization, Policy Learning, and the Nation-State" Intl Journal of Public Administration, Cilt. 29, 2006, Tablo 1 ve 2, s. 286-287.

⁶⁵ **Meron**, Theodor: "The Humanization of International Law", Martinus Nijhoff Publishers, 2006, s. 355; **Pearson**, Zoe: "Non-Governmental Organizations and the

A. Uluslararası İnsancıl Hukuk Antlaşmalarına Katkısı

HDK'ların uluslararası antlaşmalar üzerindeki ilk etkilerinin insancıl hukuk alanına ilişkin olduğunu söylemek yanlış olmaz. HDK'ların, 2. Dünya Savaşı sonrasında hem savaş kurallarının oluşturulması hem de savaş sonrası uluslararası düzenin yeniden kurulmasına katkı sağlayan antlaşmalarda etkileri olmuştur. Bunların en önemlisi **1949 tarihli Cenevre Sözleşmesi ile Sözleşmeye Ek 1977 Protokolleri**'dir. Sözleşmenin hazırlanmasına Uluslararası Kızılhaç Komitesinin (ICRC) katkısı bulunmaktadır. ICRC, 1863 yılında silahlı çatışma esnasında mağdurlara yardım etme amacıyla kurulmuştur. Bu doğrultuda gerek 1. Dünya Savaşı gerekse 2. Dünya Savaşı esnasında savaşta yaralananların tedavisi ve mağdurlara gerekli desteklerin verilmesi için çalışmaları bulunmaktadır. 2. Dünya Savaşından sonra da ICRC'nin girişimi ile 1949 Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokoller kabul edilmiştir. Sözleşmeler neredeyse her devlet tarafından kabul edilmekte ve Protokoldeki düzenlemeler aynı zamanda örf adet hukuku kuralı olarak görülmektedir. ICRC'nin, Protokollerin savaşan taraflarca savaş esnasında uygulanması için de çabaları bulunmaktadır⁶⁶.

HDK'ların bu alandaki katkıları sadece sözleşmenin yapılmasında değil sözleşmelerin yorumlanmasında da görülmektedir⁶⁷. 1984 tarihli **Siracusa ve Limburg İlkelerinin**⁶⁸ BM Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesinin hükümlerinin sınırları içerisinde geliştirilmesine de katkıda bulunmuşlardır⁶⁹. Ayrıca ICRC sayesinde tecavüz insancıl hukukta suç olarak kabul edilmiş ve Cenevre Sözleşmesinin bu şekilde yorumlanması sağlanmıştır⁷⁰.

International Criminal Court: Changing Landscapes of International Law”, Cornell International Law Journal, Cilt 39, Sayı 2, s. 246.

⁶⁶ **Brett**, Rachell: “Non-Governmental Human Rights Organizations And International Humanitarian Law” International Review of The Red Cross, s. 533.

⁶⁷ **ICRC**, Development of Modern International Humanitarian Law, 13.05.2010, <https://www.icrc.org/en/doc/who-we-are/history/since-1945/history-ihl/overview-development-modern-international-humanitarian-law.htm> (Erişim Tarihi 09.05.2023)

⁶⁸ American Association for the International Commission of Jurists, The Siracusa Principles on the Limitation and Derogation Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights, Distr. General E/CN.4/1985/4, 28 September 1984; UN, “Limburg Principles on the Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights”, E/CN.4/1987/17, Human Rights Quarterly, Cilt 9, 1987, s. 122-135.

⁶⁹ **Boven**, Theo van: “The Role Of Non-Governmental Organizations In International Human Rights Standard-Setting: A Prerequisite Of Democracy”, California Western International Law Journal, Cilt 20, Sayı 2, 2015, s. 219-220.

⁷⁰ **Meron**, Theodor: “The Humanization of Humanitarian Law”, The American Journal of International Law, Cilt 94, Sayı 2, April, 2000, s. 262.

1991 yılında ise HDK'ların mayınların yasaklanması hususunda çalışmaları başlamıştır. Bu bakımdan 1992 de Uluslararası Mayın Yasaklama Kampanyası (ICBL- International Campaign to Ban Landmines) kurulmuştur⁷¹. Bu kampanya ve diğer birçok sivil girişim sayesinde 1997 tarihli *Anti-Personel Mayınların Kullanımının, Depolanmasının, Üretimini ve Devredilmesinin Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşme*, diğer adıyla **Ottawa Sözleşmesi** oluşturulmuştur⁷². Sözleşmenin yapılmasında, daha sonra izlenmesi ve uygulanmasında ICBL (Bu kampanya da onlarca HDK'nın birleşimi ile oluşturulmuştur)⁷³ ve ICRC'nin etkisi bulunmaktadır⁷⁴. Sözleşmenin hazırlık çalışmalarında altı toplantı yapılmış, HDK'lar bunlara katılmış ve tümüne delege yollamışlardır⁷⁵. Sözleşme yürürlüğe girdikten sonra bile sözleşmenin uygulanması, mağdurlara yardım edilmesi vs. hususlarda özellikle ICBL'nin rolü devam etmektedir ve *de facto* gözlemci olduğu belirtilmektedir⁷⁶.

Uluslararası savaş suçlarının yargılanması amacıyla 1994'te taslak sözleşme çalışmalarına başlanmıştır. 2002 yılında yürürlüğe giren **Roma Statüsü** uluslararası toplumun uzun süreli çabalarının sonucudur⁷⁷. Sözleşmenin hazırlanmasında özellikle Uluslararası Af Örgütü, İnsan Hakları İzleme Örgütü ve *World Federalism Movement*'in katkısı bulunmaktadır. Bu örgütler, 1995'te bir araya gelerek CICC (*Coalition for the International Criminal Court*)'u kurmuşlardır. Ancak bunların dışında 2500'e yakın HDK da Sözleşmenin hazırlık çalışmalarına katılmıştır. Konferanslar sırasında

⁷¹ ICBL, A Global Network Working For A World Free Of Landmines, <http://www.icbl.org/en-gb/home.aspx> (Erişim Tarihi 09.05.2023)

⁷² Sözleşmenin resmi başlığı: the Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on Their Destruction. 1 Mart 1999 tarihinde yürürlüğe girmiştir ve 164 devlet taraftır.

⁷³ Ayrıntılı bilgi için bkz: ICBL, Wo We Are, <http://www.icbl.org/en-gb/about-us/who-we-are/members.aspx#> (Erişim Tarihi 09.05.2023)

⁷⁴ ICRC, "Overview Of The Convention On The Prohibition Of Anti Personnel Mines", 15.08.2007, <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/legal-fact-sheet/landmines-factsheet-150807.htm> (Erişim Tarihi 09.05.2023)

⁷⁵ Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on Their Destruction, <https://www.apminebanconvention.org/ottawa-process/overview/> (Erişim Tarihi 14.12.2021).

⁷⁶ ICBL, Who We Are, <http://www.icbl.org/en-gb/about-us/who-we-are/the-icbl.aspx> (Erişim Tarihi 09.05.2023).

⁷⁷ UCM Statüsü 18.07.1998 tarihinde devletlerin imzasına açılmış, 11.07.2002 tarihi itibarıyla göreve başlamıştır. Bkz: ICC, Understanding to Criminal Courts, 2020, s. 11, <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/understanding-the-icc.pdf> (08.05.2023).

HDK'lar aktif rol oynamış, 3 farklı gazete yayınlamışlardır: *Terra Viva*, *CICC Monitor* ve *On the Records*⁷⁸. HDK'ların bu süreçteki katkıları uluslararası hukukun oluşumuna etkileri hususunda çok önemli bir örnektir. Bu süreç *yeni diplomasi* olarak adlandırılmıştır⁷⁹. Sözleşme görüşmelerinde HDK'ların doğrudan etkisi olmuş; hatta bazı devlet delegelerinin doğrudan HDK açıklamalarını benimsediği kaydedilmiştir⁸⁰. Bu örgütler ayrıca Sözleşmenin onaylanması, izlenmesi ve Uluslararası Ceza Mahkemesinin geliştirilmesi için de çalışmaktadır⁸¹.

B. Uluslararası İnsan Hakları Belgelerine Katkısı

İnsan hakları, özellikle 2. Dünya Savaşına kadar devletlerin iç hukuk meselesi olarak görülmüştür. 2. Dünya Savaşından sonra insan hakları uluslararasılaşmış ve uluslararası hukukun konusu haline gelmiştir. Savaşın sona ermesinden sonra akdedilen BM Şartında da birçok insan hakkına yer verilmiş ancak bunlar tanımlanmamıştır. 1945 yılından önce evrensel anlamda bir insan hakları sözleşmesi yoktur. Dolayısıyla bu zamana kadar HDK'ların insan hakları kurallarının oluşumuna katkısı konusunda bir değerlendirme yapmak zordur. Ancak, bu dönemden önce, yerel düzeyde de olsa insan haklarının korunması ile ilgili HDK'ların önemli katkıları görülmektedir. 1839 yılında Birleşik Krallıkta kurulan *Kölelik Karşısı Topluluk* kölelikle mücadele konusunda önemli rol oynamıştır⁸².

HDK'ların bu alandaki ilk büyük etkisi *Evrensel Beyanname* ile olmuştur. Beyannamenin oluşturulmasında ve BM Şartında insan haklarının yer almasında da HDK'ların etkisi bulunmaktadır⁸³. İnsan Hakları Komisyonu Raportörü Charles Malik, HDK'ların evrensel beyannamenin oluşturulmasındaki katkısını belirtmiş, bu belgenin hazırlanması aşamasındaki çabalarını ve her bir maddede etkilerinin olduğunu vurgulamıştır⁸⁴. Ayrıca Beyannamenin oluşturulmasında uluslararası toplumun gücünün olduğu ve Beyannamedeki ilkelerin, devletleri bağlayan uluslararası örf adet hukuku

⁷⁸ **Gladius**, Marlies: *The International Criminal Court A Global Civil Society Achievement*, Routledge, 2006, s. 41 vd.

⁷⁹ **Pearson**, s. 251.

⁸⁰ **Pearson**, s. 254.

⁸¹ **ICC**, *Civil Society and the ICC*, <https://www.icc-cpi.int/get-involved/Pages/ngos.aspx> (Erişim Tarihi 09.05.2023).

⁸² **Kamma**, s. 391; Wagner, prg. 15.

⁸³ **Charnovitz**, s. 352.

⁸⁴ **Korrey**, William: *NGOs and the Universal Declaration of Human Rights*, Palgrave, 2001, s. 45.

kuralları niteliğinde olduğu belirtilmiştir⁸⁵. HDK'ların Beyannamenin hazırlanmasındaki etkilerinin yanı sıra *Birleşmiş Milletler Şartı*nın insan haklarına ilişkin maddelerinin taslaklarının oluşturulması ve bunların Şartın içinde yer alması konusunda da merkezi rol oynadıkları belirtilmektedir. Sözleşmenin 55-56. maddelerinin arkasında HDK'ların ideolojilerinin ve *dillerinin* bulunduğu birçok uluslararası hukukçu tarafından kabul edilmiştir⁸⁶.

Özellikle 1970'lerde insan hakları belgelerinin sayısı artmıştır. Aynı dönemde HDK'ların sayısı da artmıştır. Bu paralel artış da aslında HDK'ların insan hakları üzerindeki etkilerini göstermektedir⁸⁷. Şüphesiz HDK'ların insan haklarının korunması konusunda devlet pratiğine olumlu anlamda katkıları bulunmaktadır. Ancak bu katkı geçicidir ve devletin gelecekteki hak ihlallerini engelleme hususunda yetersizdir. İnsan haklarının korunması için uluslararası bağlayıcı antlaşmalar yapmak, antlaşmaların uygulanmasını izleme ve ihlali durumunda sorumluluk mekanizmasını işletmek devlet davranışlarını kalıcı olarak etkilemektedir. Bu bakımdan da HDK'ların insan hakları antlaşmalarının oluşturulması ve izlenmesi bakımından yaptıkları katkılar, devlet pratiğini dönemsel olarak etkilemekten çok daha kıymetlidir⁸⁸. Uluslararası hukuk normlarının oluşturulması sürecinde, dünya kamuoyunu oluşturma açısından, sivil toplum kuruluşlarının artan önemi uluslararası hukukçular tarafından vurgulanmaktadır. Bu kuruluşların genellikle bir bütün olarak insanlık için ortak değerleri ve çıkarları ifade ettiği belirtilmektedir. Ayrıca, her ne kadar devletler norm oluşturma bakımından ana aktörler olmaya devam etseler de çeşitli demokratik, savaş karşıtı ve anti-nükleer hareketleri dikkate almak zorunda kalmışlardır⁸⁹.

1948'de Evrensel Beyannamenin ilanından uzun bir süre sonra 1966'da İkiz Sözleşmeler olarak da anılan *Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi*⁹⁰ ile

⁸⁵ Korrey, s. 49.

⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Korrey, s. 41-50.

⁸⁷ Çakmak, s. 101.

⁸⁸ Çakmak, s. 101.

⁸⁹ Mullerson, R. A.: "Sources of International Law: New Tendencies in Soviet Thinking", The American Journal of International Law, Cilt 83, Sayı 3, Jul., 1989, s. 512.

⁹⁰ 16.12.1966 tarih ve 2200 A (XXI) sayılı BM Genel Kurulu kararıyla kabul edilip imzaya açılan Sözleşme, 41. madde dışında, 23.03.1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir. İnsan Hakları Komitesi'ne ilişkin 41. madde ise, 28.03.1979 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye Sözleşme'yi 15.08.2000 tarihinde imzalamış, Sözleşme'nin onaylanmasını uygun bulan Kanun, 18.06.2003 tarih ve 25142 sayılı RG'de yayımlanmıştır.

Ekonomik, Medeni ve Kültürel Haklar Sözleşmesi⁹¹ hazırlanmış ve bunlar ancak 1976 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu Sözleşmeler HDK'ların büyük başarısı olarak görülmektedir. Evrensel Beyannameden daha ayrıntılı bir şekilde hakların düzenlenmesi ve antlaşma olarak bağlayıcılıkları nedeniyle de insan hakları hukuku anlamında çok önemli yere sahiptirler. HDK'ların önerileri ve yönlendirmeleri ile Sözleşmelerin hazırlandığı ve bu Sözleşmelerin devlet dışı aktörlerin emeği ile de el birliğiyle oluşturulduğu belirtilmektedir⁹². Sözleşmelerin hazırlanmasının yanı sıra Sözleşmelerin, devletler tarafından desteklenmesi ve onaylanması sürecine de etkileri olmuştur⁹³. Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesinin 28. ve 40. maddeleri arasında İnsan Hakları Komitesine ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Sözleşmede doğrudan HDK'larla ilgili resmi bir ilişki düzenlenmemiştir ancak pratikte HDK'lar da bu maddelerin uygulanmasına katkı sağlamaktadır. Devletlerin sözleşmenin uygulanması bakımından hazırlamak zorunda olduğu raporlara HDK'lar resmi olmayan çalışma grupları kurarak ya da rapor yazım sürecinde sözlü bildirimlerde bulunarak katkı sağlamaktadırlar⁹⁴.

Ekonomik, Medeni ve Kültürel Haklar Sözleşmesinde ise Sözleşmenin uygulanmasını izleyecek bir mekanizma kurulmamıştır. Bu husustaki eksiklik 1985 yılında ECOSOC tarafından kurulan Komite ile giderilmeye çalışılmıştır⁹⁵. ECOSOC'un alt kurumu gibi kurulan bu Komiteye ECOSOC'a danışmanlık yapan HDK'lar da katılabilmektedir. Bu Komitenin diğer önemli özelliği ise HDK'lara ilk defa yazılı beyanda ve sözlü bildirimde bulunma hakkı verilmesidir⁹⁶. **Ekonomik, Medeni ve Kültürel Haklar Sözleşmesine Ek İhtiyari Protokol**⁹⁷'ün hazırlanmasından kabulüne kadar da

⁹¹ 6.12.1966 tarih ve 2200 A (XXI) sayılı kararıyla kabul edilmiş ve 19.12.1966 tarihinde imzaya açılmıştır, 3.01.1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye Sözleşme'yi 15.08.2000 tarihinde imzalamıştır. Uygun bulma kanunu 2003 yılında 25196 sayılı RG'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

⁹² **Boven**, s. 211.

⁹³ **Korey**, s. 72.

⁹⁴ **Rossi**, Ingrid: Legal Status of Non-Governmental Organizations In International Law, Katholieke Universiteit Leuven Faculty of Law, 2009-2010, s. 179-180.

⁹⁵ ECOSOC, Resolution 1985/17, Review of the composition, organization and administrative arrangements of the Sessional Working Group of Governmental Experts on the Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 28.05.1987.

⁹⁶ ECOSOC, ICESCR's Rules of Procedure and Working Methods, A. 69, 1993, <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/cescr/rules-procedure-and-working-methods> (Erişim Tarihi 09.05.2023); **Rossi**, s. 180-183.

⁹⁷ Protokol, BM Genel Kurulu'nun 10.12.2008 tarih ve 63/117 sayılı kararıyla kabul edilmiş ve 24.09.2009 tarihinde imzaya açılmıştır. 18. madde uyarınca, 5.05.2013

farklı aşamalarda HDK'ların etkisi olmuştur. Gündem belirleme, görüşmelere katılma, normların oluşturulması, Sözleşmelerin uygulanmasını izleme ve raporlama aşamalarında katkıları bulunmaktadır. Protokolün hazırlanması için lobi çalışması yapılmış, görüşmeler sırasında resmi olarak görüşleri sunulmasa da 2002 yılında İnsan Hakları Komitesine sunmuş oldukları raporun etkisi kabul edilmiştir⁹⁸. ECOSOC tarafından HDK'ların *Open Ended Working Group*ların çalışmalarına katılmalarına izin verilmiştir. Burada yazılı ve sözlü olarak çalışmalara katkı sağlamışlar bunun dışında da 2005'te Fransa'da, 2006'da Portekiz'de düzenlenen Forumlarda Protokole ilişkin toplantı yapmışlardır. HDK'lar 2006 yılında İnsan Hakları Komisyonuna da 2000 kelimelik yazılı beyanda bulunma imkânı bulmuş ve çeşitli örgütlerin bu hususta ortak açıklaması olmuştur⁹⁹. Ancak norm koyma aşamasında istedikleri etkiyi yaratamamış; örneğin Protokole çekince konulmaması konusunda hüküm koyma talepleri başarıya ulaşamamıştır¹⁰⁰. Protokole eklemek istedikleri 25 amacın 15'ini ekletebilmişlerdir¹⁰¹.

HDK'ların başarısı olarak görülen bir diğer önemli insan hakları belgesi ***Çocuk Hakları Sözleşmesidir***¹⁰². Çocuk Hakları Sözleşmesi bazı yazarlar tarafından ilerlemenin ölçütü olarak görülmekte ve bu Sözleşmenin ruhunun gerçekleşmesi için HDK'lara ihtiyaç duyulduğu vurgulanmaktadır¹⁰³. Hem Sözleşmenin hazırlık aşamasında ve oluşturulmasında hem de özellikle met-

tarhinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye, Ek İhtiyari Protokol'e taraf değildir. Bkz: <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/121-ekonomik-sosyal-ve-kulturel-haklara-iliskin-uluslararası-sozlesmeye-ek-ihiyari-protokol/> (08.05.2023).

⁹⁸ **Erdem Türkelli**, Gamze/**Vandenhole**, Wauter/**Vandenbogaerde** Arne: "NGO Impact on Law-making: The Case of a Complaints Procedure under the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights and the Convention on the Rights of the Child" *Journal of Human Rights Practice*, Cilt 5, Sayı 1, s. 10.

⁹⁹ OHCHR, A Practical Guide for NGO Participants: United Nations Human Rights Council, 2013, https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/PracticalGuideNGO_en.pdf (Erişim Tarihi 09.05.2023).

¹⁰⁰ **Erdem Türkelli/Vandenhole/Vandenbogaerde**, s. 19.

¹⁰¹ **Erdem Türkelli/Vandenhole/Vandenbogaerde**, s. 22.

¹⁰² BM Genel Kurulu'nun 20.11.1989 tarih ve 44/25 sayılı kararıyla kabul edilmiş ve imzaya açılmış, 2.09.1990 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye Sözleşme'yi 14.09.1990 tarihinde imzalamıştır. Sözleşme'nin onaylanmasının uygun bulunduğu ilişkin Kanun, 11.12.1994 tarih ve 22138 sayılı RG'de yayımlanmıştır.

¹⁰³ **Hart**, Stuart N./**Thetaz-Bergman**, Laura: "The Role of Nongovernmental Organizations in Implementing the Convention on the Rights of the Child." *Transnational Law & Contemporary Problems*, Cilt 6, Sayı 2, Fall 1996, s. 374 vd.; **Polonko**, Karen A./**Lombardo**, Lucien X.: "Non-Governmental Organisations and the un Convention on the Rights of the Child" *international Journal of Children's Rights*, Cilt 23, 2015, s. 134 vd.

nin resmileştirilmesinde önerilerini kabul ettirmişlerdir. Sözleşmeye taraf devletlerin uyup uymadığı Çocuk Hakları Komitesi tarafından takip edilmektedir¹⁰⁴. HDK'ların Çocuk Hakları Sözleşmesi bakımından sadece Sözleşmenin yapılması sürecinde değil, Çocuk Hakları Komitesi ile antlaşmaların izlenmesi, geliştirilmesi ve raporlama süreçlerine de katkısı olmuştur. Sözleşmenin daha etkin bir şekilde uygulanması için HDK'ların müdahalesi gerekli görülmektedir. Nitekim birçok ülkede gerek evrensel gerek yerel HDK'lar bu Sözleşmenin uygulanması için raporlama yapmaktadırlar. Özellikle Sözleşmenin 19 ve 34. maddelerinin uygulanmasında HDK'larla iş birliği yapılmasının önemi belirtilmektedir¹⁰⁵.

45. maddede UNICEF ile birlikte diğer uzmanlık kuruluşları ile dayanışma içinde olunacağı ve hazırladıkları raporların kabul edileceği düzenlenmiştir. Nitekim çocuk haklarının korunması hususu sadece hükümetlere bırakılamaz ve HDK'ların bu alandaki önemi de göz ardı edilemez¹⁰⁶. Madenin uygulanması amacıyla da *Çocuk Hakları Komitesinin Usul Kuralları*¹⁰⁷'nin 74. maddesinde diğer uzmanlaşmış kurumların Komiteye tavsiye sağlama amacıyla davet edilebileceği düzenlenmiştir. Ayrıca ajanda oluşturma, politika kurma ve norm oluşturma etkileri vardır. **Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin İletişim Usulüne İlişkin İhtiyari Protokolü**¹⁰⁸ *Çocuk Hakları Uluslararası Ağı* (Child Rights Information Network- CRIN) içerisinde 600'den fazla oluşumun bir araya gelip kampanya oluşturmaları ve bu hususta gündem oluşturmaları sonucu hazırlanmıştır. Gündem oluşturma amacıyla 2008-2009 yılları arasında İnsan Hakları Komitesine yazılı beyanda bulunmuşlardır¹⁰⁹.

HDK'lar, kadın hakları ile ilgili sözleşmelerin geliştirilmesinde de etkili olmuşlardır. 1928 yılında Pan-American Konferansına kadın grupları katıl-

¹⁰⁴ md. 43, Ayrıca bkz: UNHRC, Introduction to Committee, Committee on the Rights on the Child <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRC/Pages/CRCIntro.aspx> (Erişim Tarihi 09.05.2023).

¹⁰⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Hart/Thetaz-Bergman, s. 384.

¹⁰⁶ Polonko/Lombardo, s. 140.

¹⁰⁷ UN, Committee on the Rights of the Child, Rules of Procedure and Working Methods, CRC/C/4/Rev.5, 01.03.2019, <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crc/rules-procedure-and-working-methods> (Erişim Tarihi 09.05.2023).

¹⁰⁸ BM Genel Kurulu'nun 19.12.2011 tarih ve 66/138 sayılı kararıyla kabul edilmiş ve imzaya açılmış, 14.04.2014 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye, İhtiyari Protokol'ü 24.09.2012 tarihinde imzalamış, onayın uygun bulunduğuna ilişkin Kanun, 3.04.2017 tarih ve 30027 sayılı RG'de yayımlanmıştır.

¹⁰⁹ Erdem Türkelli/Vandenhoe/Vandenbogaerde, s. 26; CRIN, <https://home.crin.org/> (Erişim Tarihi 24.12.2021).

mış; taleplerini Konferansta dile getirmişlerdir. Bunun neticesinde Inter-American Kadın Komisyonu kurulmuştur¹¹⁰. HDK'ların kadın haklarına ilişkin uluslararası kuralların oluşturulması hususundaki en önemli başarısı ise 1981 yılında yürürlüğe giren *Birleşmiş Milletler Kadına Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi (CEDAW)*'dir. Sözleşmenin uygulanması aşamasında da HDK'ların etkisi olmaktadır. Ülkelerin yürüttüğü politikaların izlenmesi ve takip edilmesi sürecinde Türkiye'den de HDK'lar rapor sunmuşlardır¹¹¹. Rapor neticesinde aile içi şiddete maruz kalan kadın ve çocuklara şahsen şikâyetle bulunma hakkı veren "Aileyi Koruma Kanunu" çıkarılarak hayata geçirilmiştir¹¹². Yine Uluslararası Af Örgütü, Sözleşmeye Türkiye'nin çekincesiz olarak taraf olması için kampanya yürütmüş ve başarıya ulaşmıştır. Sözleşmenin 17. maddesinde sözleşmenin uygulanması için. *Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Komitesi* kurulmuştur. Sözleşmenin kendisi HDK'lar konusunda sessiz kalmaktadır. Ancak *Komitenin Çalışma Kuralları* 47. maddede Komitenin aktivitelerine HDK'ların davet edilebileceği, sözlü ve yazılı beyanda bulunabilecekleri belirtilmiştir¹¹³.

İşkenceyi Önleme Sözleşmesi bu hususa ilişkin diğer bir örnektir. 1970 yılında Uluslararası Af Örgütünün başlattığı çalışmalar neticesinde 1973 yılında BM Genel Kurulu bu konuya ilişkin bağlayıcı bir sözleşme yapma kararı almıştır¹¹⁴. Sözleşmedeki etkin mekanizma eksikliği de yine Uluslararası Af Örgütünün çabaları sonucu giderilmiş 2002 yılında Ek Protokol kabul edilmiştir¹¹⁵. Sözleşmenin amacı devletlerin işkenceyi önlemek için gerekli idari ve yasal önlemleri almasını sağlamaktır¹¹⁶.

¹¹⁰ Charnovitz, s. 352.

¹¹¹ Kadının İnsan Hakları-Yeni Çözümler Derneği, Mor Çatı ve EŞ-İZ gibi. Bkz: **Kaya**, Recep: "Hükümet Dışı Organizasyonların Kamu Yönetimi Üzerindeki Etkilerinin Kadın Örgütleri Üzerinden Değerlendirilmesi", KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Cilt 22, Sayı 38, 2020, s. 6.

¹¹² **Kaya**, s. 6.

¹¹³ Chapter IV, Rules Of Procedure Of The Committee On The Elimination Of Discrimination Against Women, [Part Of HRI/GEN/3/Rev.3], M. 47.

¹¹⁴ Ayrıca bkz: **Amnesty International**: Combating Torture and Other Ill- Treatment, A Manual for Action, Amnesty Int Ltd, 2016.

¹¹⁵ İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesine Ek İhtiyari Protokol, Protokol BM Genel Kurulu'nun 18.12.2002 tarih ve A/RES/57/199 sayılı kararıyla kabul edilmiş ve 4.02.2003 tarihinde imzaya açılmıştır. 22.06.2006 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

¹¹⁶ md. 2.

C. Çevre Hukukunun Gelişimine Katkısı

Antlaşmalar, çevre hukukunun temel yapısını oluşturur. Yukarıda da belirtildiği gibi antlaşmalar genel olarak sadece devletler tarafından müzakere edebilir ve antlaşmaların yükümlülükleri devletler tarafından üstlenilir. Bu nedenle de devletlerin egemenliği ilkesi çevre hukukunun gelişiminin önündeki en büyük engel olarak görülmektedir¹¹⁷. Çevre hukukunun gelişimindeki bir diğer sorunun ise bilimsel ve teknolojik bilgi eksikliği ile çevresel bozulmalar ve insan davranışı arasındaki illiyet bağının tespiti konusunda olduğu belirtilmektedir¹¹⁸. HDK'ların gerek forumlara katılım gerek raporlama aracılığı ile bu husustaki çabaları çevre hukukundaki gelişmelere katkı sağlamaktadır¹¹⁹.

HDK'lar uluslararası çevre antlaşmalarının oluşturulma, uygulama ve izleme süreçlerinde başlıca aktörlerdir. Birçok çevre hukuku anlaşması açıkça HDK'lara Taraflar Konferansları sırasında gözlemci rolüne ve antlaşma hükümlerinin uygulanması ve izlenmesinde iş birliğine imkân vermektedir. Dolayısıyla devletler uluslararası çevre hukukunun ana aktörleri olmaya devam etseler de HDK'ların da bazı katılım hakları bulunmaktadır.

Çevre hukukunda uluslararası kuralların oluşturulmasının en önemli adımlarının atıldığı 1972 Stockholm Konferansının hazırlanmasında ve *Stockholm Bildirisinin* ortaya çıkarılmasında HDK'ların büyük katkısı olmuştur¹²⁰. Özellikle bu konferansla birlikte HDK'ların çevre hukuku alanında ağırlıklarını koydukları ve etkilerinin giderek arttığı görülmektedir. HDK'ların etkisi ile oluşturulan en önemli çevre antlaşmalarından biri *Antarktika Antlaşması*'dır. 1961 tarihli bu Antlaşma, 1970'li yıllarda çevrenin korunması alanında faaliyet gösteren HDK'ların ilgi alanına girmiştir. Antlaşmada HDK'lar için danışmanlık statüsü tanımlanmıştır¹²¹. 1978

¹¹⁷ Schrenk, Sarah C.: "The Role of Nongovernmental Organizations in International Environmental Law" *Gonzaga Journal of International Law*, 10, 2006-2007, s. 254 vd.

¹¹⁸ ibid

¹¹⁹ Balcı, Zeynep Selin: "Devlet Dışı Aktörlerin Uluslararası Çevre Hukukuna Katkısı ve İlişkisel Sorumluluk" (Ed. Savaşan, Zerrin/Ünay, Hakan), *Uluslararası Çevre Hukuku ve Politikaları*, Yetkin Yayınları, Ankara 2021, s. 702.

¹²⁰ Zengin, Mehmet Ali: "Katılımcı Demokrasinin Vasıtaları ve Bu Vasıtalardan Referandumun Çevre Hakkına Olan Etkileri", *YBHD*, Cilt 4, Sayı 2, 2019, s. 44; Torun, B. Alper/Yavan, Sercan: "Çevre Sorunlarının Ekonomi Politikası: Devlet ve Devlet Dışı Aktörler" (Ed. Savaşan, Zerrin/Ünay, Hakan), *Uluslararası Çevre Hukuku ve Politikaları*, Yetkin Yayınları, Ankara 2021, s. 177 vd.

¹²¹ Erson Asar, Bilge: "Uluslararası Hukuk Bağlamında Devlet Dışı Aktörlerin Çevresel Sorumluluğu: Uluslararası Örgütler, Hükümetdışı Örgütler ve Ticari Kuruluşlar" (Ed.

yılında Antarktika ve Güney Koalisyonu (ASOC) kurularak devlet politikalarını etkilemek ve bu hususta kamuoyu oluşturmak için çaba harcamışlardır¹²². Antarktika'nın dünya parkı olmasında Greenpeace, IUCN ve diğer HDK'ların etkisi olmuştur. Nitekim daha sonra imzaya açılan Antarktika Maden Rezervleri Faaliyetlerinin Düzenlenmesi Sözleşmesi de HDK'ların etkisi ile yürürlüğe girmemiştir. Bunun yanı sıra HDK'lar sayesinde **1991 yılında Madrid Protokolü** kabul edilerek 50 yıl boyunca Antarktika'da maden aranmasının yasaklanması sağlanmıştır¹²³.

Bir diğer önemli Sözleşme ise kısa adı **CITES** olan Nesli Tehlike Altındaki Türlerin Korunmasına İlişkin Sözleşmedir¹²⁴. Bu Sözleşmenin hazırlanması yönündeki girişimi IUCN başlatmıştır. Nitekim Sözleşmenin 11. maddesinde de HDK'larla ilgili düzenlemeye yer verilmiştir. Bu hususta da başarı elde etmişlerdir. CITES'in HDK'lara ilişkin düzenlemeleri kendinden sonraki birçok çevre antlaşmasına da aynen aktarılmış ve buradaki düzenleme uluslararası çevre antlaşmalarının ortak dili haline gelmiştir¹²⁵. CITES'in 12. maddesine göre HDK'lara gözlemci statüsü verilmiştir. Sözleşmenin uygulanması için düzenli olarak toplanan Taraflar Konferansı Kararının madde 13(8)'e göre de oy kullanma hakları olmasa da gözlemci olarak bulunabilmektedirler.

CITES'teki aynı düzenleme 1979 tarihli **Göçmen Yabani Hayvan Türlerinin Korunmasına İlişkin Sözleşme**'de aynen benimsenmiştir. Sözleşmenin 7(9). maddesinde HDK'lara gözlemci statüsü verilmiş ancak toplantılarda oy kullanma hakkı verilmemiştir. Ayrıca Sözleşmenin 9(2). maddesinde HDK'lar tarafından Sekretarya'ya destek olunması düzenlenmiştir. Bu hususa ilişkin bir diğer önemli örnek ise **Viyana Ozon Tabakasına İlişkin Sözleşme**dir. Bu Sözleşme'de CITES ile aynı dil kullanılsa da bu noktada dikkat çekici nokta Sözleşmenin uygulanmasına ilişkin **Montreal**

Savaşan, Zerrin/Ünay, Hakan), Uluslararası Çevre Hukuku ve Politikaları, Yetkin Yayınları, Ankara 2021, s. 660.

¹²² **Specter**, J. M.: "Saving the Ice Princess: NGOs, Antarctica & (and) International Law in the New Millennium." Suffolk Transnational Law Review, Cilt 23, Sayı 1, Winter 1999, s. 83; Ayrıntılı bilgi için bkz: **ASOC**, Protecting Antarctica, <https://www.asoc.org/> (Erişim Tarihi 09.05.2023).

¹²³ **Rothwell**, Donald R.: "The Antarctic Whaling Case: Litigation In The International Court And The Role Played by NGOs" The Polar Journal, Cilt 3, Sayı 2, 2013, s. 399-414.

¹²⁴ Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora, Washington, D.C., 03.03.1973.

¹²⁵ **Raustiala**, Kal: "The Participatory Revolution in International Environmental Law", Harvard Environmental Law Review, Cilt 21, 1997, s. 547.

Protokolünde diğer birçok çevre antlaşmasının aksine HDK'lar ile dayanışma ve iş birliğine ilişkin bir düzenleme bulunmamaktadır¹²⁶. **BMİDÇS**'nin (BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi) 7. maddesinde de Taraflar Konferansı düzenlenmiştir. Maddenin 1. fıkrasında, Taraflar Konferansı gerektiğinde ilgili uluslararası örgütlerin, hükümetlerarası ve hükümet dışı kuruluşların yardımlarını, desteklerini ve sağladıkları bilgileri isteyecek ve kullanacaktır, ifadesi yer almaktadır. Nitekim gerek Taraflar Konferasına gerekse iklim değişikliğinin izlendiği IPCC Raporlarında HDK'ların katkıları görülmektedir¹²⁷. HDK'ların çevre hukuku konusundaki katılımları, yerel ve güncel bilginin edinilmesini sağlamakta; izleme- raporlama süreçlerinde hükümetlere yardımcı olmakta; ulusal ihtiyaçların anlaşılması için bu hususta çalışan diğer kuruluşlarla iletişimi kolaylaştırmaktadır.

SONUÇ

Çalışma uluslararası alanda faaliyet gösteren HDK'lar ile sınırlandırılmıştır. Çeşitli belgelerde yapılan HDK tanımlarından, ortak kriterleri üzerinde uzlaşıldığı görülmektedir. ECOSOC'un 1950 tarih ve 288(X) sayılı Kararı ile 1996/31 sayılı Kararları bu bakımdan önemlidir. Yine Avrupa Konseyi Uluslararası Hükümet Dışı Kuruluşların Hukuksal Kişiliğinin Tanınması Sözleşmesi ve Avrupa Konseyinin 2002 tarihli Avrupa Konseyi'nin Avrupa'da Hükümet Dışı Örgütlerin Statüsüne İlişkin Temel İlkeler Kararında belirtilen kriterler HDK'ları tanımlamaya yardımcı olmaktadır. Bu belgelerde belirlenen kriterler ışığında HDK'ların herhangi bir üst kamu otoritesi bağlı olmayan, bağımsız, kâr amacı gütmeyen, üyeleri tarafından organize edilen kuruluşlar olduğunu söyleyebiliriz. HDK'lar ile ilgili bir diğer önemli husus ise bu kuruluşlara uluslararası hukuk kişiliği kazandırma çabalarıdır. 1900'lerin ilk yıllarında Uluslararası Dernekler Birliği ve Uluslararası Hukuk Enstitüsü tarafından bir dizi çalışma yapılmış ve Taslak metin hazırlanmıştır, ancak bu yöndeki çalışmalar 1. Dünya Savaşı nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. Savaşın sona ermesinden sonra 1923 yılında bu yönde tekrar adım atılmış olsa da bu kez 2. Dünya Savaşı nedeniyle çalışmalar sekteye uğramıştır. HDK'ların statü kazanması ilk kez 1945 BM Şartının 71. maddesindeki "danışman" düzenlemesi ile gerçekleşmiştir. Bunun üzerine 1950-1960 yıllarda yapılan, uluslararası hukuk kişiliği kazandırılması yö-

¹²⁶ The Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer, <https://ozone.unep.org/treaties/montreal-protocol> (Erişim Tarihi: 31.01.2023).

¹²⁷ IPCC, Corporate and NGO Actions, https://archive.ipcc.ch/publications_and_data/ar4/wg3/en/ch13s13-4-2.html (Erişim Tarihi: 31.01.2023).

nünde çalışmalarından devletlerin isteksiz olmaları nedeniyle sonuç alınamamıştır. Bu hususta 1986 tarihli Avrupa Konseyi Hükümet Dışı Kuruluşların Hukuksal Statüsü Sözleşmesi önemli görülse de Sözleşmedeki hukuk kişiliğinin bahşedilmesine ilişkin düzenleme, taraf devletlerin iç hukuklarına ilişkindir.

HDK'lar ile ilk resmi ilişki, ECOSOC'un 1968 tarihli 1296 tarihli karar ile kurulmuştur. Ancak bu tarihten önce de özellikle insancıl hukuk (Cenevre Sözleşmeleri) ve insan hakları alanındaki antlaşma (İkiz Sözleşmeler) kurallarının oluşturulması ve uygulanmasına katkıları yadsınamaz düzeydedir. 1970'lerde Soğuk Savaşın başlamasıyla HDK'ların çalışmaları sekteye uğrasa da Soğuk Savaşın bitmesi ile 1990'larda HDK'ların sayılarında ve faaliyet alanlarında ciddi bir yükseliş görülmektedir. Çalışmada sadece insan hakları, insancıl hukuk ve çevre hukuku alanındaki uluslararası antlaşmalar örnek olarak kullanılmışsa da uluslararası sivil toplum özellikle teknolojinin gelişmesi ve bilgi akışının hızlanması ile etkinliğini giderek daha çok arttırmakta ve devlet pratiklerine yön vermektedir. Ancak belirtmek gerekir ki gerek uluslararası politikanın gerekse uluslararası hukuk kurallarının oluşumundaki etkileri, HDK'lara uluslararası hukuk kişiliği kazandırmak için yeterli değildir. Bu husustaki çalışmaların tarihi 20. yy'ın başına dayansa ve uluslararası hukukta devlet dışındaki aktörlere uluslararası hukuk kişiliği kazandırma eğilimi tartışılrsa da HDK'ların uluslararası hukuk kişiliği kazanması öngörülmemektedir. Ayrıca, HDK'ların uluslararası hukuk kurallarının oluşumu, uygulanması ve uygulanmaması halinde yaptırım uygulama aşamasındaki katılımlarının da devletlerin izin verdiği ölçüde olduğunu vurgulamak gerekir.

KAYNAKÇA

- Aksar**, Yusuf: Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk I, Ankara 2021.
- Arend**, Anthony Clark: Legal Rules and International Society, OUP, 1999.
- Azıklı Köse**, Miray: “NGOs As A Specific Model Of Participationhow Can One Justify That Model With Regard To Theory Of Democracy?”, İstanbul Medeniyet Üniveersitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 3, Sayı 4, 2018, s. 59-82.
- Balcı**, Zeynep Selin: “Devlet Dışı Aktörlerin Uluslararası Çevre Hukukuna Katkısı ve İlişkisel Sorumluluk” (Ed. **Savaşan**, Zerrin/**Ünay**, Hakan), Uluslararası Çevre Hukuku ve Politikaları, Yetkin Yayınları, Ankara 2021.
- Başlar**, Kemal: Uluslararası Hukukta Hükümet Dışı Kuruluşlar Vestfelya Sonrası Süreçte Küresel Sivil Toplum, Nobel Yayın Dağıtım, 2005.
- Crawford**, James: Brownlie’s Principles of Public International Law, OUP, 2019.
- Vedder**, Christoph: “The International Olympic Committee: An Advanced Non-Governmental Organization and the International Law.” German Yearbook of International Law, 27, 1984, s. 233-258.
- Blitt**, Robert C.: “Who Will Watch the Watchdogs - Human Rights Nongovernmental Organizations and the Case for Regulation” Buffalo Human Rights Law Review, Cilt 10, 2004, ss. 261-398.
- Boven**, Theo van: “The Role Of Non-Governmental Organizations In International Human Rights Standard-Setting: A Prerequisite Of Democracy”, California Western International Law Journal, Cilt 20, Sayı 2, 2015, s. 207-225.
- Brett**, Rachell: “Non-Governmental Human Rights Organizations And International Humanitarian Law” International Review of The Red Cross, s. 531-536.
- Charnovitz**, Steve: “Nongovernmental Organizations and International Law”, The American Journal of International Law, Cilt 100, Sayı 2, April, 2006, s. 348-372.
- Christensen**, Robert K.: “International Nongovernmental Organizations: Globalization, Policy Learning, and the Nation-State” Intl Journal of Public Administration, Cilt. 29, 2006, Tablo 1 ve 2, s. 286-287.
- Çakmak**, Cenap: “The Role of Non-Governmental Organizations (NGOs) In The Norm Creation Process In The Field Of Human Rights”,

Alternatives Turkish Journal of International Relations, Cilt 3, Sayı 1, Spring 2004, s. 100-122.

- Debuf**, Els: “Tools to do the job: The ICRC’s legal status, privileges and immunities” *Internat*
- Erdem Türkelli**, Gamze/**Vandenhole**, Wauter/**Vandenbogaerde** Arne: “NGO Impact on Law-making: The Case of a Complaints Procedure under the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights and the Convention on the Rights of the Child” *Journal of Human Rights Practice*, Cilt 5, Sayı 1, s. 1-44.
- Erikson**, Marja K./**Sadiwa**, L.: *Non-Governmental Organisations. Manuel on Human Rights Monitoring* (s. 1-11). The Norwegian Institute of Human Rights, 2001.
- Erson Asar**, Bilge: “Uluslararası Hukuk Bağlamında Devlet Dışı Aktörlerin Çevresel Sorumluluğu: Uluslararası Örgütler, Hükümetdışı Örgütler ve Ticari Kuruluşlar” (Ed. **Savaşan**, Zerrin/**Ünay**, Hakan), *Uluslararası Çevre Hukuku ve Politikaları*, Yetkin Yayınları, Ankara 2021.
- Glasius**, Marlies: *The International Criminal Court A Global Civil Society Achievement*, Routledge, 2006.
- Harding**, Christopher: “VINGT ANS APRÈS: Rainbow Warrior, Legal Ordering, and Legal Complexity” *The Singapore Yearbook of International Law*, 10, 2006, s. 99-116.
- Hart**, Stuart N./**Thetaz-Bergman**, Laura: “The Role of Nongovernmental Organizations in Implementing the Convention on the Rights of the Child.” *Transnational Law & Contemporary Problems*, Cilt 6, Sayı 2, Fall 1996, s. 374-392.
- Higgins**, Rosalyn: *Problems and Process: International Law and How We Use It*, Clarendon Press, 1994, s. 641-681.
- Hobe**, Stephan: “Global Challenges to Statehood: The Increasingly Important Role of Nongovernmental Organizations.” *Indiana Journal of Global Legal Studies*, Cilt 5, Sayı 1, Fall 1997, s. 191-209.
- Kamminga**, Menno T.: “The Evolving Status of NGOs under International Law: A Threat to the InterState System?” (Ed. P. Alston), *Non-State Actors and Human Rights*, Oxford University Press, Oxford, 2005.
- Kaya**, Recep: “Hükümet Dışı Organizasyonların Kamu Yönetimi Üzerindeki Etkilerinin Kadın Örgütleri Üzerinden Değerlendirilmesi”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 22, Sayı 38, 2020, s. 1-9.

- Koh**, Harold Hongju: “The 1994 Roscoe Pound Lecture: Transnational Legal Process”, *Nebreska Law Review*, Cilt 75, 1996, s. 181-207.
- Lindblom**, Anna-Karin: *Non-Governmental Organisations in International Law*, CUP, 2005.
- Meray**, Seha: “Birleşmiş Milletler Nezdinde Uğranılan Cismani Zararların Tazmini Meselesi”, *Siyasi İlimler ve Hukuk*, Cilt 9, Sayı 1, 1954, s. 85-134.
- Meron**, Theodor: “The Humanization of Humanitarian Law”, *The American Journal of International Law*, Cilt 94, Sayı 2, April, 2000, s. 239-278.
- Meron**, Theodor: “The Humanization of International Law”, *Martinus Nijhoff Publishers*, 2006.
- Mullerson**, R. A.: “Sources of International Law: New Tendencies in Soviet Thinking”, *The American Journal of International Law*, Cilt 83, Sayı 3, Jul, 1989.
- Pazarci**, Hüseyin: *Uluslararası Hukuk*, 20. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara 2021.
- Pearson**, Zoe: “Non-Governmental Organizations and the International Criminal Court: Changing Landscapes of International Law”, *Cornell International Law Journal*, Cilt 39, Sayı 2, s. 243-284.
- Polonko**, Karen A./**Lombardo**, Lucien X.: “Non-Governmental Organisations and the un Convention on the Rights of the Child” *international Journal of Children’s Rights*, Cilt 23, 2015, s. 133-153.
- Raustiala**, Kal: “The Participatory Revolution in International Environmental Law”, *Harvard Environmental Law Review*, Cilt 21, 1997, s. 537-586.
- Ross**, Alexander Jr.: “Growing Role of NGOs and the UN” 02.06.2017, <https://behorizon.org/ngos-and-the-un/> (26.01.2023).
- Rossi**, Ingrid: *Legal Status of Non-Governmental Organizations In International Law*, *Katholieke Universiteit Leuven Faculty of Law*, 2009-2010.
- Rothwell**, Donald R.: “The Antarctic Whaling Case: Litigation In The International Court And The Role Played by NGOs” *The Polar Journal*, Cilt 3, Sayı 2, 2013, s. 399-414.
- Rustomova**, J.: “Features Of Non-Governmental Organizations In International Law” *The scientific heritage*, Sayı 95, 2022, s. 39-42.

- Schrenk**, Sarah C.: “The Role of Nongovernmental Organizations in International Environmental Law” *Gonzaga Journal of International Law*, 10, 2006-2007, s. 252-268.
- Specter**, J. M.: “Saving the Ice Princess: NGOs, Antarctica & (and) International Law in the New Millennium.” *Suffolk Transnational Law Review*, Cilt 23, Sayı 1, Winter 1999, s. 57-100.
- Sur**, Melda: *Uluslararası Hukukun Temel Esasları*, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2022.
- Torun**, B. Alper/**Yavan**, Sercan: “Çevre Sorunlarının Ekonomi Politikası: Devlet ve Devlet Dışı Aktörler” (Ed. **Savaşan**, Zerrin/**Ünay**, Hakan), *Uluslararası Çevre Hukuku ve Politikaları*, Yetkin Yayınları, Ankara 2021.
- Törnquist-Chesnier**, Marie: “NGOs and International Law”, *Journal of Human Rights*, Cilt 3, Sayı 2, 2004, s. 253-263.
- UN**, “Limburg Principles on the Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights”, E/CN.4/1987/17, *Human Rights Quarterly*, Cilt 9, 1987, s. 122-135.
- Wagner**, Markus: “Non-State Actors” *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, (Ed. Rüdiger Wolfrum) Oxford University Press, Oxford, 2009.
- Zengin**, Mehmet Ali: “Katılımcı Demokrasinin Vasıtaları ve Bu Vasıtalardan Referandumun Çevre Hakkına Olan Etkileri”, *YBHD*, Cilt 4, Sayı 2, 2019, s. 24-54.

Diğer Kaynaklar

- “Agreement between the International Committee of the Red Cross and the Swiss Federal Council”, *IRRC*, No. 293, 1993.
- American Association for the International Commission of Jurists, *The Siracusa Principles on the Limitation and Derogation Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights*, Distr. General E/CN.4/1985/4, 28 September 1984.
- Amnesty International**: *Combating Torture and Other Ill-Treatment, A Manual for Action*, Amnesty Int Ltd, 2016.
- ASOC**, *Protecting Antarctica*, <https://www.asoc.org/> (Erişim Tarihi 09.05.2023).

- Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora, Washington, D.C., 03.03.1973.
- Chapter IV, Rules Of Procedure Of The Committee On The Elimination Of Discrimination Against Women, [Part Of HRI/GEN/3/Rev.3], M. 47.
- Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on Their Destruction, <https://www.apminebanconvention.org/ottawa-process/overview/> (Erişim Tarihi 09.05.2023)
- Council of Europe**, European Convention on the Recognition of the Legal Personality of International Non-Governmental Organisations Strasbourg, 24.04.1986.
- Council of Europe**, European Convention On The Recognition Of The Legal Personality Of International Non-Governmental Organizations, 01.01.1991.
- Council of Europe**, Explanatory Report to the European Convention on the Recognition of the Legal Personality of International Non-Governmental Organisations Strasbourg, 24.04.1986.
- Denk**, Erdem: Milletler Cemiyeti Misakı, <http://www.erdemdenk.com/mcmisakı.doc> (Erişim Tarihi: 30.01.2023).
- DPI- NGO**, <https://omiusajpic.org/global/united-nations/dpi-ngo/> (Erişim Tarihi: 26.01.2023)
- Union of International Associations**, Draft Convention Aiming At Facilitating The Work Of International Non-Governmental Organizations. 11.07.1959.
- ECOSOC**, Resolution 1296 (XLIV), 23 May 1968
- ECOSOC**, Consultative relationship between the United Nations and non-governmental organizations, 1996/31, 25 July 1996.
- ECOSOC**, ICESCR's Rules of Procedure and Working Methods, A. 69, 1993, <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/cescr/rules-procedure-and-working-methods> (Erişim Tarihi 09.05.2023)
- ECOSOC**, Resolution 1985/17, Review of the composition, organization and administrative arrangements of the Sessional Working Group of Governmental Experts on the Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 28.05.1987.
- ECOSOC**, Review of Consultative Arrangements with Non-Governmental Organizations, E/RES/288(X), 27 February 1950.

- HCCH**, Convention concerning recognition of the legal personality of foreign companies (Sociétés), Associations, and Foundations, 1956.
- Human Rights Careers**, The 15 Biggest NGOs in the World, <https://www.humanrightscareers.com/issues/biggest-ngos-in-the-world/> (08.05.2023).
- ICBL**, A Global Network Working For A World Free Of Landmines, <http://www.icbl.org/en-gb/home.aspx> (Erişim Tarihi 09.05.2023)
- ICBL**, Who We Are, <http://www.icbl.org/en-gb/about-us/who-we-are/the-icbl.aspx> (Erişim Tarihi 09.05.2023)
- ICC**, Civil Society and the ICC, <https://www.icc-cpi.int/get-involved/Pages/ngos.aspx> (Erişim Tarihi 09.05.2023)
- ICC**, Understanding to Criminal Courts, 2020, s. 11, <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/understanding-the-icc.pdf> (08.05.2023)
- ICJ**, Request for Advisory Opinion (including the dossier of documents transmitted to the Court pursuant to article 65, paragraph 2 of the Statute), 07.12.1948.
- ICRC**, “Overview Of The Convention On The Prohibition Of Anti Personnel Mines”, 15.08.2007, <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/legal-fact-sheet/landmines-factsheet-150807.htm> (Erişim Tarihi 09.05.2023)
- ICRC**, Development of Modern International Humanitarian Law, 13.05.2010, <https://www.icrc.org/en/doc/who-we-are/history/since-1945/history-ihl/overview-development-modern-international-humanitarian-law.htm> (Erişim Tarihi 09.05.2023)
- ICRC**, The Geneva Conventions and their Commentaries, <https://www.icrc.org/en/war-and-law/treaties-customary-law/geneva-conventions> (08.05.2023)
- ICRC**, Who We Are, <https://www.icrc.org/en/who-we-are> (Erişim Tarihi: 30.01.2023)
- ILA**, About Us, https://www.ila-hq.org/en_GB/about-us (Erişim Tarihi: 30.01.2023)
- ILO**, https://www.un.org/youthenvoy/2013/08/ilo-international-labour-organization/?gclid=CjwKCAjwquWVBhBrEiwAt1KmwhbagB1E_xX8rddTiP_1ZDNQCfEfaRq8mBFvIiCVR-5F3yxBr5erRoCZl8QAvD_BwE (Erişim Tarihi 09.05.2023)

- IPCC**, Corporate and NGO Actions, https://archive.ipcc.ch/publications_and_data/ar4/wg3/en/ch13s13-4-2.html (Erişim Tarihi: 31.01.2023).
- France-New Zealand Arbitration Tribunal, 82 I.L.R. 500 (1990).
- Resolution adopted by the Institute of International Law at its 49th Session (1) III - Conditions for the granting of international status to associations established by private initiative.
- The Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer, <https://ozone.unep.org/treaties/montreal-protocol> (Erişim Tarihi: 31.01.2023).
- OHCHR**, A Practical Guide for NGO Participants: United Nations Human Rights Council, 2013, https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/PracticalGuideNGO_en.pdf (Erişim Tarihi 09.05.2023)
- OSCE**, Fundamental Principles on the Status of Non-governmental Organisations in Europe and Explanatory Memorandum, 2001-2002.
- UIA**, Draft Convention Relating to the Legal Position of International Associations, 25.10.1919.
- UIA**, International Associations Under Belgian Law, <<https://uia.org/belgianlaw>> (Erişim Tarihi 09.05.2023)
- UIA**, International Relief Union (IRU), 1927, <https://uia.org/s/or/en/1100038087> (Erişim Tarihi 09.05.2023)
- UIA**, Preliminary draft agreement designed to facilitate the work of non-governmental organizations having consultative or equivalent status with the organs of the United Nations, 1949.
- UIA**, Report on the 2nd World Congress of International Associations, 1913.
- UN**, List of Non-Governmental Organization Accredited to the Conference of States Parties, <https://www.un.org/development/desa/disabilities/conference-of-states-parties-to-the-convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities-2/list-of-non-governmental-organization-accredited-to-the-conference-of-states-parties.html> (08.05.2023)
- UN**, NGO Branch, <https://esango.un.org/civilsociety/displayDPISearch.do> (Erişim Tarihi: 26.01.2023)
- UNESCO**, List of NGOs in official partnership with UNESCO within the framework of the Directives concerning UNESCO's partnership with non-governmental organizations (36C / Res. 108) https://en.unesco.org/sites/default/files/list_ngos_official_partners_unesco.pdf (08.05.2023).

UNGA, Res. 45/6, “Observer Status for the International Committee of the Red Cross, in Consideration of the Special Role and Mandates Conferred Upon It by the Geneva Conventions of 12 August 1949”, 16 October 1990.

UNHRC, Introduction to Committee, Committee on the Rights on the Child <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRC/Pages/CRCIntro.aspx> (Erişim Tarihi 09.05.2023)

WEF, International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (IFRC), https://www.weforum.org/organizations/international-federation-of-red-cross-and-red-crescent-societies-ifrc?DAG=3&gclid=Cj0KCQiA8t2eBhDeARIsAAVEga1rRaYZEW-V9C8vOFthfBXLf16PxZWJBN3gumqHtwmkzatTxcXcqnaAAtNBEALw_wcB (Erişim Tarihi: 30.01.2023).

WMO, Our Mandate, <https://public.wmo.int/en/our-mandate> (Erişim Tarihi: 30.01.2023).